

utsetts av regeringen skall denna se till att lagarna följs helt självständigt från påtryckningar av statsråd.

Rikets styre under lagarna garanterades av självständiga ämbetsmän. Det har varit illa att de sedan en del år inte tillsätts på livstid utan att de måste fjäska för regeringen för att bli omförordnade efter sex år. Nu vill Persson inte bara att en verkschef, som Irhammar, kan avsättas av statsrådet på begäran av underlydande

personal utan nu skall han eller hon dessutom avskedas som en vanlig vd i ett börsbolag, men med sämre anställningstrygghet. När statsrådet inte är belåtet avskedas ämbetsverkets gd utan skyddsnet.

Anders Isakssons bok tränger på djupet i principiella frågor om rikets styre och demokratins förutsättningar på ett sätt som är alltför sällsynt numera. Det behövs mycket diskussioner om de grundläggande

principerna. Fler bör engagera sig. Den politiska adeln är en bra början på en sådan fördjupad diskussion. Men det behövs flera aktörer.

Per Heister (pheister@europarl.eu.int) är redaktör för Svensk Tidskrift.

BOKFAKTA

Författare: Anders Isaksson

Titel: Den politiska adeln

Förlag: Wahlström&Widstrand, 2002

DIPLOMATI

Samtidshistoria i porträttformat

Av Nils Andrén

Svenska diplomatprofiler under 1900-talet handlar om aderton bortgångna svenska diplomater, som på olika sätt gjort en anmärkningsvärd, oftast positiv, någon gång omstridd, insats inom diplomatin.

REDAKTÖRERNA säger i sin inledning att boken egentligen kommit att handla om den moderna svenska utrikesförvaltningens tjänstemän som kollektiv. Tolkningen är kanske ett sätt att undvika kritik för bristande oväld i valet mellan många meriterade. Kollektivet är en speciell mix av världslig klokhet och intellektuellt tillvägagångssätt; sällskapslivets medvetna och aktiva användning; och den på handling och resultat inriktade attityden. Vågar man tillägga: När det är som bäst!

En under senare år allt vanligare kategori saknas i urvalet, beskikningschefer som rekryterats utanför diplomatkarriären, främst politiken. Det är möjligt att ingen av dessa anses förtjäna en plats i galleriet. Några namn faller anmälnaren i minnet: Hans W:son Ahlmann, Rolf Edberg, Gunnar Heckscher och Alva Myrdal.

Historikern Torvald Höjer (d. ä.) var en drivande kraft i utrikesförvaltningens modernisering i början av detta sekel. Dessförinnan hann Höjer uppleva det behagliga gamla UD, vars organisation varit i det närmaste oförändrad sedan Oscar I:s dagar. Han var politiskt konservativ men hade, framhåller Gunnar Åselius, en fördomsfri inställning när det gällde det moderna samhällets krav på öppenhet och effektivitet hos statliga verk och myndigheter. Han har kallats första världskrigets grå eminens, var lärjunge till Harald Hjärne och såg sig ibland som en urspårad historiker. Torvald Höjer inpräntade, som chef för den av honom själv initierade pressbyrån, att tidningarna i nationens intresse måste ålägga sig en viss återhållsamhet. Hans grundsyn var realpolitisk; han pläderade för en rent svensk intressepolitik åt alla håll. I Ålandsfrågan ville han göra större utfästel-

ser till Finland för att återfå öarna. Under krigets slutskede var han chef för den politiska och handelspolitiska avdelningen. Han avled 1937 som envoyé i Oslo.

Flertalet porträtterade hade sin mest aktiva diplomattid under mellankrigsåren och andra världskriget. Torvald Höjers efterträdare i Oslo blev envoyéen och författaren Christian Günther. Krister Wahlbäck spekulerar: Möjligen hade han varit inställd på att stanna kvar i Oslo till pensioneringen [---] och odla sitt intresse sen ungdomen för norsk litteratur och scenkonst. Knappt två år senare var han dock tillbaka i Stockholm för att hantera svensk utrikespolitiks svåraste år, under andra världskriget. Oftast fick Sverige inskränka sig till den nog så svåra uppgiften att på ett balanserat, och fredsbevarande, sätt reagera inför yttre händelser.

Inför samtidens och eftervärldens kritik har Günther själv formulerat ett svar: Alla med oss jämförliga folk har fört eller försökt föra samma politik som vi. Att Sverige lyckats med vad alla velat, nämligen att undgå kriget, ger ingen anledning till förhåvelse, men inte heller till förbråelse. Krister Wahlbäck sammanfattande omdöme om Günthers insatser är helt tveklöst: Christian Günther har spelat en större roll i svensk utrikespolitik än någon annan av våra diplomater under 1900-talet.

EFTERVÄRLDENS KRITIK

Efter kriget drabbades många diplomater med svåra roller under andra världskriget, liksom Günther, av det som Karl Molin kallar ett uppgörelse- och utrensningstänkande. Kent Zetterberg noterar att fördömsen drabbade dem som främst haft till uppgift att förhandla med tyskarna. Zetterberg manar till eftertanke: Det var faktiskt möjligt att "Tysklandsförhandlingarna" gjorde mer för att rädda den svenska neutraliteten och freden under andra världskriget än några andra enskilda personer. Krigsårens hjälteroller har oftast tillerkänts dem som fått sköta relationerna västerut. Politisk eller vetenskaplig, än mindre moralisk, enighet om slutomdömena lär inte ligga bakom hörnet. Värderingarna blir svårförenliga, när krav på mod ställs mot tvång till försiktighet.

Karl Ivan Westman blev under tio år Sveriges diplomatiska stämma både i Bern och i Genève (Nationernas Förbund). Därefter följde ett par år i Madrid, med ett kort mellanspel under kriget i Helsingfors. Westman var kritisk mot fortsättningskriget. I Finland ansågs han som oförstående. De blev snart av med honom. Efter en kort tid som kabinetssekreterare blev slutposten den efterlängtrade, Paris. Wilhelm M. Carl-grens omdöme är att Westman var en förgrundsfigur i svensk utrikesförvaltning, kvick och kritisk, men mera respekterad än omtyckt.

Under större delen av det första kalla kriget var Sveriges man i Helsingfors Gösta Engzell. Som rättschef i UD hade han visat ett mänskligt och balanserat handlag med flyktingfrågor. I Helsingfors tjänstgjorde han mellan 1951 och 1963. Göran Andolf noterar Karl-August Fagerholms omdöme: utan alla jämförelser den mest populära diplomaten vi har i Helsingfors. Omdömet speglar säkert Engzells intelligens och medkänsla. Men kanske också att han var verksam under en mindre påfrestande tid än Westman.

Carl Hamilton var ett av förvaltningens underbarn. Omdömet är Erik Bohemans. Hamilton var envoyé i Helsingfors, kabinetssekreterare, envoyé i Köpenhamn och avböjde två gånger att bli utrikesminister. Den andra gången blev det i hans ställe Christian Günther. Hamilton var en småstatsrealist. Sverige måste föra en försiktig politik, anpassad till de starkaste makterna i det egna närområdet. Han lämnade diplomatin redan 1941, för att vid 51 års ålder bli landshövding i Linköping. 1948-49 var han ordförande i den skandinaviska försvarskommittén (ej noterat av Kent Zetterberg).

BOHEMAN UTRIKESMINISTER?

Sverker Oredsson sätter sin hjältegloria på Erik Boheman, en av alla tiders främsta diplomater. Hans livsverk tillhör de främsta under svenskt 1900-tal. Hans roll som förhandlare i väst väcker ett personligt minne. Tre svenska studenter i Cambridge bjöds före jul 1944 på middag hos Sveriges sändebud, Björn Prytz. Huvudgäst var Erik Boheman, som efter en riskfylld färd kommit till London. Han förnöjde då denne anmälare med sin historia om Winston Churchills lockbete. Om Sverige gick med i kriget, skulle det återfå två gamla krigsbyten från trettioåriga kriget, Bremen och Verden. Tjugu år senare återfann jag naturligtvis godbiten i Bohemans memoarbok På vakt.

Efter kriget gick det rykten om att Per Albin Hansson skulle önskat få Boheman till utrikesminister. Uppgiften betvivlas av Undéns biograf, Yngve Möller. Kanske ändå, om Per Albin förverkligat sin vision om en samlingsregering efter kriget. Vid valet 1948 var Boheman lika nära att bli utrikesminister (med Sven Grafström som kabinetssekreterare) som Bertil Ohlin att bli statsminister. Några få röster hade räckt för en helt

annan svensk utrikespolitik. Boheman fick i stället bli en kritisk röst i UD.

På sin sista post, i Washington, lade han skicklig moteld inför den irritation som den svenska politiken väckte i USA. Som pensionär åtog sig Boheman styrelseuppdrag i näringslivet och blev riksdagsman (fp). År 1970 avgick han efter sex år som Första kammarens siste talman.

En annan realpolitiker var Ragnar Kumlin. Som biträdande chef för den politiska avdelningen formulerade han balanserade bedömningar av den tyska faran. Klaus R. Böhme följer Kumlins reflexioner inför krigets utveckling. Det låg i både Finlands och Sveriges intresse att Tyskland eliminerade den sovjetiska krigsmakten (underförstått: och där-

"Inom UD kan det inte alltid ha varit lätt att förena ideologiska appeller med den internationella verkligheten."

efter besegrades av sjömakterna). Kumlins prognoser ter sig i efterhand som en karta över skeendet, alltid några steg före verkligheten. Redan ett par månader efter krigsutbrottet i juni 1941 diskuterade Kumlin tänkbare följder av tyska motgångar. Efter ett tyskt nederlag i öst skulle Sovjetunionen behärska Europa fram till Elbe och bli Centraleuropas hegemon. Sverige borde bibringa Sovjetunionen uppfattningen att det i sitt eget intresse ville verka för att hålla stormaktsinflytande borta från Norden. Kumlin blev efter kriget Sveriges förste representant i Förbundsrepubliken Tyskland. Slutstation blev Paris.

Arvid Richert har uppfattats som alltför undfallande gentemot tyskarna. Han blev illa hanterad av den efter kriget allt mera heroiska svenska opinionen. Historikern Karl

Molins slutord manar till besinning. Visst kan man drömma sig in i rollen som den okuvlige Torgny Segerstedt. Men till vad nytta [---], i en värld av dolda intressen, motstridiga krav och uppslitande moraliska konflikter. Trots tidens snålblåst av efterklokhet och självgodhet fick Richert fick återupprättelse som landshövding i Älvsborgs län. Det utslöt inte hans egen självkritiska eftertanke om brist på kyla som skulle ha satt mig i stånd till lugnare bedömanden.

KRYPTOKOMMUNIST?

Även Rolf Sohlman behandlas av en fackhistoriker, Olof Kronvall. Undén såg Sohlman som en föredömlig företrädare för Sveriges intressen, medan högt uppsatta tjänstemän ansåg att han var landsförrädare, eller näst intill. Västambassader i Moskva uppfattade honom som kryptokommunist.

”Sverige är en småstat som har en stormakts resurser på det diplomatiska området”

Lennart Petris mångåriga kollega Lars Bergquist har också redigerat Petris postumt utgivna, mäktiga dagböcker. Dessa kan ses som uttryck för två kardinaldygder, briljans och järnflit. Till dessa egenskaper fogar Bergquist också hans vitalitet, bevisad av bland annat äventyrliga bilfärder som ung diplomat i Sydamerika, och hans talförhet: Han var ointresserad av konversation. Han talade själv, klart, tydligt, kunnigt – och ändlöst.

Sven Grafström inledde sin utlandstjänst 1928 i Oslo, under den grå eminensen Torvald Höjer. Då han, endast 52 år gammal, omkom i januari 1955, skulle han tillträda posten som beskickningschef i Bern. Grafström förde en omfattande dagbok under åren 1938 till 1954. Inom UD var han en kritiker av utrikespolitiken, under både andra världs-

kriget och kalla krigets första fas.

Sven Grafströms roll under större delen av kriget var som byråchef på UD:s pressbyrå. 1944 kom han till den politiska avdelningen och blev dess chef mellan 1945 och 1948. På pressbyrån var uppgiften, med Kent Zetterbergs formulering, att hantera floderna av utländska påtryckningar och protester mot svensk press och politik, utan att rubba motståndsviljan mot det yttre trycket. Grafströms konsekventa atlantism och kritik av den svenska utrikespolitiken gynnade kanske inte hans karriär, men gav honom sinnesfrid.

Staffan Söderblom har karakteriserats som en av de främsta företrädarna för en mot Tyskland och därefter mot Ryssland tillmötesgående politik. Efter kriget drabbades han av fördömsen. Danskarna stoppade 1945 en svensk önskan att placera Söderblom som sändebud i Köpenhamn.

Kent Zetterberg beskriver honom som en komplicerad personlighet med en viss politisk svartsyn men med en klart anglofil, demokratisk grundsyn. Det finns flera dock ouppklarade punkter i hans agerande. Eftergifterna mot Tyskland 1940-42 ansåg han vara nödvändiga för att hålla Sverige utanför kriget. Det gällde att utan underdånighet hålla tyskarna på gott humör och att undvika onödiga svårigheter och slitningar. Han var realpolitiker. Sverige ligger där det ligger och världen är som den är och det kan vi inte ändra på.

Som ambassadör i Moskva delade han dock skulden för försummelserna i Raoul Wallenbergmålet med sin chef i Stockholm. Göran Perssons ursäkt till Wallenbergs efterlevande, när felstegen avslöjades (2001), kan tas som en bekräftelse på skuldbördan.

REALPOLITIKER

Den nuvarande Londonambassadören, docenten Mats Bergquist, har skrivit om en av sina företrädare.

Gunnar Hägglöf hade ringa förståelse sin chef under 1930-talet, Rickard Sandler. Det blev för mycket Nationernas Förbund, nordiskt samarbete och annat som inte hade någon reell inverkan på händelsernas gång.

Hägglöf hade vid 35 års ålder blivit chef för UD:s handelsavdelning. Verksamhetens vikt markerades under några korta månader före krigsutbrottet av att han flyttades in i regeringen. När samlingsregeringen bildades, återgick Hägglöf till departementet. Under de följande åren var han, vid sidan av Günther och Boheman, en av de tre realpolitiker som ledde den svenska utrikespolitiken. Boheman har beskrivit Hägglöf som en enastående begåvning, arbetsam, kunnig och med förmåga till vida utblickar, skicklig och kallblodig som förhandlare. Efter kriget följde kortvariga placeringar i Belgien, Nederländerna, Moskva och FN. Slutposterna var som ambassadör först i London, därefter i Paris. Som pensionär var han en lysande självbiografisk och samtids-historisk författare. Han har på ett mycket njutbart sätt hjälpt många att förstå vår egen tids historia och Mats Bergquist att skriva en spännande essä om sin forne chef. Det obestridliga slutbetyget är en av detta sekels största diplomater.

Det kortaste bidraget är Sverker Åströms porträtt av Leif Belfrage. Hans ursäkt är att Belfrage knappast lämnat någon skriftlig kvarlåtenskap. Han blev den mest anonyme av de ledande svenska diplomaterna efter kriget. Belfrages metod var den insiktsfulle, kritiske och uppslagsrike granskarens. Som sådan utövade han stort inflytande hos både Tage Erlander, Östen Undén och Torsten Nilsson. Åström understryker särskilt hans varma relationer till Undén och Dag Hammarskjöld. Leif Belfrage hade inga ovänner. Han kom så nära begreppet gentleman som man kan komma.

Harald Edelstam torde ha fått plats i den distingerade profilkretsen i sin egenskap av, enligt tidningen Expressen, Sveriges mest omstridda ambassadör. Orsaken var givetvis hans mera varmhjärtade och frimodiga än diplomatiska agerande både som ung vicekonsul i Oslo under den tyska ockupationen och som ambassadör i Chile vid Pinochets statskupp. Allt beskrivs med kritisk medkänsla av Ingemar Lindahl.

Sven Backlund började sin UD-karriär som vikarie på pressbyrån, med andra ambitioner än en diplomatisk karriär. Han blev dock kvar och pensionerades från departementet 1983 efter elva år som ambassadör i Bonn. Som generalkonsul i Berlin hade han dessförinnan genom tyst och effektiv diplomati spelat en central roll för avspänningspolitiken mellan öst och väst. Sven Backlunds unika insats i Tysklandspolitiken gör honom förmodligen till den ende diplomaten från Sverige som i nyaste tid också har en plats i världshistorien. Tyskarna tackade honom med Ernst Reuter-plaketten och behandlade honom som en stormaktsambassadör. Bland hans egenskaper lyfter Lars-Göran Engfeldt särskilt fram civilkurage inåt och frispråkighet utåt.

Backlund var länge socialdemokrat Säkerhetspolitiskt var han en realpolitiker, i Torvald Höjers och Ragnar Kumlins anda. Han hade allt mindre förståelse för Olof Palme. Det verkar som om bristen på förståelse var ömsesidig. När Backlund skulle tillträda i Bonn, ställde Palme villkoret att han skulle följa givna instruktioner. Svaret: Naturligtvis, men inte instruktioner om vad han skulle rapportera. Inför sin avgång citeras Backlund ha sagt: Om ni har hört mig säga något positivt om Palme, har ni hört fel.

NEUTRALITET INGET MÅL

Den yngsta profilen tillhör den alltför tidigt bortgångne Lars Åke Nilsson, kabinetssekreterare under Carl

Bildts regering och till slut ambassadör i London. Född 1943, död 1996, var han, som Leif Leifland framhåller, den enda genuina efterkrigsdiplomaten. Det finns flera likheter mellan författaren, och hans föremål. En sådan speglar spänning mellan politik och byråkrati i UD-arbetet. Jag citerar: samarbete mellan [politiska] statssekreterare och kabinetssekreteraren kräver att alla har samma politiska uppfattning. När så inte var fallet, uppstod problem. Nilsson var kabinetssekreterare under ett skede, då en omprövning av centrala utrikes- och säkerhetspolitiska trossatser hade blivit naturlig eller rent av nödvändig. Men alltjämt måste Nilsson påminna: Neutralitetspolitiken har aldrig varit ett mål i sig utan ett medel för utrikespolitiken.

Många av diplomatporträtten markerar den spänning som fanns inom UD mellan den politiska ledningen (Sandlers idealism, Undéns buttra kålsupartolkning av samtids-historien) och realismen hos diplomaterna av facket. I allt belyser diskrepansen mellan politik och expertis ytterst ett tidlöst problem. Inom UD kan det inte alltid ha varit lätt att förena ideologiska appeller med den internationella verkligheten. Den svenska ämbetsmannaloyaliteten tycks ändå ha gjort problemet hanterbart. Diplomaternas insatser kan väl motivera den danske statsministern Hans Hedtofts kanske avundsjuka omdöme för omkring ett halvsekel sedan: Sverige är en småstat som har en stormakts resurser på det diplomatiska området. Även Mannerheim är citerad för en liknande uppskattning. Det låter betryggande.

Lovorden aktualiserar också frågor. Vad är det som krävs för att en utrikesförvaltning skall fungera? Redaktörerna talar om den moderna utrikesförvaltningen som en kollektiv. Ett fungerande kollektiv måste ha inbördes förtroende och förmåga till samarbete. De pekar också på

den diplomatiska tjänstens specifika egenheter och positiva egenskaper. Diplomatorporträtten kan ge en nyfiken läsare svar på många frågor. Som alltid gäller det att veta vad man vill söka. I grunden är det enkla sanningar som gäller i alla organisationer. Hur får man tillräcklig och relevant information, förmåga att sovra, erfarenhet och kunskap som kan leda till riktiga rekommendationer eller beslut? Hur kan man skapa tillförlitliga nätverk för personliga kontakter och förtrolig information? Blindskären finns dessvärre inte bara ute i världen. De finns också på mycket nära håll. Lars Bergquist antyder några, när han konstaterar att hans föremål, Lennart Petri, brast i förståelse för utrikespolitikens inrikespolitiska matnyttighet.

Alla aktuella frågor får inte svar. Hur påverkas rollerna av den internationella integrationen, med dess nya beslutssystem och kanaler? De traditionella strukturerna har fått konkurrenter med både nordiska, europeiska och globala förtecken. Vilka följder har informationstekniken fört med sig? Ökar den kraven på den egna underrättelseverksamheten, eller enbart på förmågan att sovra i ett allt mera omfattande material?

Diplomatprofiler är en stimulerande lektyr. Jag föreställer mig att boken redan är en både frivillig och obligatorisk läsning, såväl bland dem som redan finns i Arvfurstens palats och bland dem som vill komma dit. Porträttgalleriet är naturligtvis värt en fortsättning, gärna långt innan 2000-talet ligger bakom nästa generation.

Nils Andrén

(n.andren@swipnet.se) är professor emeritus i statskunskap. Han skrev första gången i Svensk Tidskrift för 55 år sedan.

BOKFAKTA

Författare: Gunnar Artéus och Leif Leifland (red)

Titel: Svenska diplomatprofiler under 1900-talet

Förlag: Probus, 2001